

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Факультет дошкільної, спеціальної та соціальної освіти
Кафедра прикладної психології та логопедії

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

____  ____ Олена СТАРИНСЬКА
«26» __листопада__ 2024р.

**ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ
ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка II рівня вищої освіти,
групи М 23-СО
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної програми Спеціальна
освіта
Спеціалізації Логопедія. Спеціальна психологія
ПЕРЕПИЛИЦЯ Світлана Олександрівна
Керівник: к.психол.н., доц. Ганна СИЗКО
Рецензент: к.псих.н, доц. Тетяна СУЩИНСЬКА

Запоріжжя – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗПР

1.1. Комунікативна діяльність дітей дошкільного віку в онтогенезі

1.2. Особливості психічного розвитку дітей із затримкою психічного розвитку

1.3. Комунікативна діяльність дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку

Висновок до I розділу

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗПР

2.1. Методологічні основи організації дослідження особливостей комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР

2.2. Реалізація експериментального дослідження особливостей комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР з однолітками

2.3. Якісний аналіз ефективності впливу психологічної корекції на комунікативну діяльність старших дошкільників із затримкою психічного розвитку

Висновок до II розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний період характеризується зміною процесів в системі освіти України, реформуванням спеціальної освіти та впровадженням інклюзивного навчання. З одного боку ці зміни викликані інтеграцією України в європейське суспільство з забезпеченням цінностей рівних можливостей розвитку, індивідуального підходу та створення умов задоволення особливих потреб для кожної особистості. З іншого, соціально-економічна криза в Україні призводить до згортання традиційних соціальних програм й запровадження нових, серед яких особливого значення набуває інклюзивна освіта.

Впровадження інклюзивної освіти викликано необхідністю вирішення важливих питань щодо забезпечення права на якісну освіту дітей з особливими освітніми потребами та обумовлено багатьма факторами. Одним з них є включення дітей, зокрема, із затримкою психічного розвитку в загальноосвітні заклади, яке здійснюється без забезпечення належної підтримки (належного психолого-педагогічного супроводу відповідними фахівцями та наявності необхідних навчально-методичних матеріалів і обладнання). Стихійна інклюзія є досить поширеним явищем в нашій країні. Взагалі освітній процес, орієнтований на типовий розвиток дітей, не задовольняє потреби дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що ускладнює засвоєння знань та особистісний розвиток, створює умови для формування у них негативного ставлення до навчання (В. Синьов, М. Шеремет, Е. Данілавичюте, Л. Руденко).

У сучасний період впровадження інклюзивної освіти підтримується на державному рівні. Внесені зміни до Закону України «Про загальну середню освіту», відповідно до яких загальноосвітні навчальні заклади отримали дозвіл на створення спеціальних та інклюзивних класів для навчання дітей з особливими потребами. Затверджено Концепцію розвитку інклюзивної освіти та визначено

«Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». В той же час впровадження інновацій потребує вирішення питань наукового супроводу, втілення сучасної методології, що базується на необхідності вирішення проблем виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами, зокрема із ЗПР, комплексно та системно.

Аналіз наукових джерел, які висвітлюють питання визначення етіології та особливостей прояву затримки психічного розвитку, організації допомоги дітям із ЗПР свідчить про те, що вже багато зроблено у даному напрямку. Так, клінічні уявлення щодо затримки психічного розвитку описані у роботах Т. Власової, К. Лебединської, В. Лубовського, Т. Марковської, М. Певзнер, Т. Сак та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Особливості психічного розвитку дітей із ЗПР та питання корекційної допомоги висвітлені у дослідженнях У. Ульянової, Н. Бастун, В. Назаревич, Є. Соботович, В. Тарасун, О. Хохліної, С. Шевченко, Н. Ципіної та ін.

Дослідження особливостей розвитку дітей із ЗПР засвідчують, що ця категорія є досить різноманітною за своїм складом та поєднує такі варіанти затримки психічного розвитку, при яких немає підстав вважати їх незворотними (Т. Власова, К. Лебединська, В. Лебединський, В. Лубовський, М. Певзнер, Г. Сухарєва, У. Ульяновова, Г. Шевченко). Як показали дослідження українських вчених, розвиток дітей із ЗПР характеризується нерівномірним або затриманим дозріванням вищих психічних функцій, недостатністю пізнавальної діяльності, зниженим рівнем працездатності, недорозвиненням емоційно-особистісної сфери (Н. Бастун, Є. Соботович, В. Тарасун, І. Ужченко, О. Хохліна, М. Шеремет). Особлива увага сучасних науковців приділяється психологічним проблемам діагностики та корекції розвитку дітей шкільного та дошкільного віку із ЗПР (С. Кондукова, І. Омельченко, М. Шеремет). Питання надання психологічної допомоги дітям із ЗПР

висвітлюються у працях А. Іваненко, О. Романенко, Л. Руденко, Є. Соботович, В. Тарасун, О. Хохліна та ін.

Науковці, що проводять дослідження пов'язані з теорією та практикою спеціальної психології та педагогіки, наполягають на важливості спілкування з дорослими та однолітками для розвитку дітей із ЗПР та їх повноцінної інтеграції до суспільства (О. Дмитрієва, Т. Князева, О. Слепович, С. Шевченко). Вони вважають, що формування компонентів комунікативної діяльності є не лише важливою, а й обов'язковою складовою при організації корекційної допомоги дітям із ЗПР. Комунікативне недорозвинення дітей цієї категорії ускладнює процес спілкування з оточуючими людьми, створює несприятливі умови для їх розвитку, «живить» дефект (Л. Виготський).

Аналіз загальнонаукових підходів до визначення феномену «комунікативна діяльність» показав наявність у авторів різноманіття поглядів на тлумачення цієї дефініції. В роботі показано синонімічність дефініцій «комунікативна діяльність» та «спілкування», що підтверджується дослідженнями О. Запорожця, О. Леонтьєва, Б. Ломова, М. Лісіної, А. Рузької, які розглядали спілкування у межах діяльнісного підходу.

Дослідження особливостей спілкування у дітей із ЗПР та формування у них комунікативних умінь і навичок проводились за такими напрямками: психологічні особливості спілкування молодших школярів з затримкою психічного розвитку (Р. Тригер); особливості спілкування дітей-сиріт із ЗПР старшого дошкільного віку (Т. Журавльова); особливості комунікативної дезадаптації та можливості її корекції у дітей із ЗПР у старшому дошкільному віці (О. Медведєва, Л. Савчук). А. Колупаєва, Т. Марчук, І. Омельченко, Є. Соботович виокремлюють властиві дітям дошкільного віку із ЗПР порушення мовленнєвого розвитку, що стосуються звукової та смислової сторін мовленнєвої діяльності.

О. Дмитрієвою досліджувались особливості спілкування дітей із ЗПР з дорослими. Доведено, що діти із ЗПР відстають від своїх нормотипових однолітків у комунікативному розвитку. У них спостерігається низький рівень розвитку мовленнєвих засобів спілкування, домінування експресивно- мімічних та практично-дійових засобів спілкування, що ускладнює виникнення змістовних контактів у спілкуванні.

Аналіз наукових праць (І. Мартиненко, І. Омельченко, Т. Сак та ін.) свідчить, що процес спілкування дітей із ЗПР з однолітками потребує додаткового вивчення. Для процесу виховання та навчання дітей із ЗПР важливо вдосконалювати методи та прийоми діагностики та корекції, розробляти та впроваджувати в практику роботи спеціалізовані програми, що сприятимуть розвитку комунікативної діяльності дітей із ЗПР.

Це, з урахуванням актуальної проблематики сучасної теорії та практики спеціальної психології у віковому й педагогічному аспектах, зумовило вибір теми дослідження: «Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку».

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні особливостей комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку у закладах дошкільної освіти та розробці на її основі й апробації системи роботи практичного психолога з організації психологічної корекції комунікативної діяльності дітей із ЗПР.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу та систематизації наукових уявлень висвітлити природу та зміст комунікативної діяльності дітей дошкільного віку із ЗПР та особливості їх подальшої соціалізації.
2. Емпірично дослідити особливості комунікативної діяльності дітей із ЗПР старшого дошкільного віку з однолітками, визначити

домінуючу форму спілкування та напрями корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

3. Запропонувати систему роботи практичного психолога з корекції комунікативної діяльності дітей із ЗПР старшого дошкільного віку та здійснити її експериментальну перевірку в умовах закладу дошкільної освіти.

Об'єктом дослідження є комунікативна сфера дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

Предмет дослідження – психологічні особливості комунікативних умінь і навичок дітей із ЗПР старшого дошкільного віку у спілкуванні з однолітками в умовах закладу дошкільної освіти.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали: філософсько-психологічні положення теорії культурно-історичного розвитку вищих психічних функцій особистості, соціально-діяльнісної природи спілкування, взаємообумовленості розумового, емоційно-вольового та мовленнєвого розвитку (Л. Виготський, Г. Костюк, В. Кремень, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн та інші); психолого-педагогічні ідеї особистісно-орієнтованої освіти, зокрема дошкільної, модернізації її змісту (В. Андрущенко, І. Бех, А. Богуш, О. Кононко, В. Кремень, Т. Піроженко); психолого-педагогічної теорії спеціальної освіти, її компенсаторно-корекційного спрямування, єдності та специфічності закономірностей дитини в нормі та при психофізичних порушеннях, реального оптимізму в оцінці перспектив розвитку і соціалізації особистості дитини при дизонтогенезі різних нозологій (В. Бондар, Л. Виготський, Т. Власова, І. Дмитрієва, В. Лубовський, С. Конопляста, С. Миронова, О. Романенко, Л. Руденко, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, Д. Супрун, В. Тарасун, С. Федоренко, Л. Фомічева, М. Шеремет, Д. Шульженко, М. Ярмаченко та інші).

Методи дослідження. Відповідно до завдань дослідження використовувались такі методи:

1) *теоретичні*: теоретико-методологічний аналіз спеціальних психолого-педагогічних концепцій та теорій з метою визначення стану розробленості проблеми психологічної корекції комунікативної діяльності дітей із ЗПР;

2) *емпіричні*: модифікація методики О. Смирнкової, Г. Капчелі щодо діагностики особливостей та домінуючої форми спілкування дітей із ЗПР з однолітками; аналіз продуктів мовленнєвої діяльності; формувальний експеримент для перевірки ефективності системи роботи практичного психолога з корекції комунікативної діяльності дітей із ЗПР в умовах ЗДО;

3) *статистичні*: методи описової математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- визначено критерії експериментального дослідження особливостей комунікативного акту дітей старшого дошкільного віку із ЗПР у спілкуванні з однолітками;

- запропоновано модель корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР в умовах ЗДО;

- обґрунтовано систему роботи практичного психолога з організації корекції комунікативної діяльності дітей із ЗПР в умовах ЗДО.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що методика дослідження, виступаючи засобом діагностики та визначення особливостей комунікативної діяльності дітей із ЗПР, дає практичну можливість дослідити особливості комунікативної діяльності, зробити кількісний та якісний аналіз висловлювань, визначити домінуючу форму спілкування та напрямки корекції. Система роботи з організації психологічної корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку може використовуватися практичними психологами в умовах ЗДО в спеціалізованих групах для дітей із ЗПР, в групах з інклюзивною формою навчання і в групах загальногрозвитку.

Отримані результати можуть бути використані в освітньому процесі закладів дошкільної освіти, закладів вищої освіти під час викладання дисциплін «Спеціальна психологія», «Корекційна педагогіка»; на відповідних курсах в системі підготовки та перепідготовки фахівців за спеціальністю «Дошкільна освіта», «Спеціальна та інклюзивна освіта».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (75 найменування), 4 додатків. Основний зміст викладено на 98 сторінках, загальний обсяг –110 сторінок.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження психологічних особливостей комунікативної діяльності дітей із ЗПР старшого дошкільного віку з однолітками можна зробити наступні висновки:

1. На основі теоретичного аналізу та систематизації наукових уявлень про природу та зміст ЗПР висвітлено значущість психологічної корекції комунікативної діяльності для розвитку дітей старшого дошкільного віку із ЗПР та їх соціалізації. В умовах закладів дошкільної освіти саме в процесі спілкування з однолітками відпрацьовуються та закріплюються вікові новоутворення психіки.

2. Визначено критерії експериментального дослідження особливостей комунікативного акту дітей старшого дошкільного віку із ЗПР у спілкуванні з однолітками, а саме: об'єкт уваги в перші хвилини взаємодії; рівень комфортності під час взаємодії; характер активності по відношенню до суб'єкту спілкування; мовленнєва активність; мовленнєві висловлювання дітей; тривалість спілкування; кількість відволікань. Сумарний бал оцінок за критеріями надає можливість визначити домінуючу форму спілкування дитини з однолітками.

3. Емпірично досліджено особливості комунікативної діяльності дітей із ЗПР старшого дошкільного віку з однолітками. Визначено, що домінуючою формою спілкування у дітей із ЗПР є ситуативно-ділова. Це свідчить про те, що більшість дітей із ЗПР мають відставання у розвитку спілкування з однолітками у порівнянні з нормотиповими дітьми. Спостерігається порушення окремих операцій комунікативного акту, які пов'язані з недостатнім досвідом та рівнем володіння засобами спілкування, недорозвиненням емоційної сфери.

4. Встановлено, що коригувальну допомогу дітям із ЗПР слід здійснювати в наступних напрямках: поширення репертуару засобів спілкування та розвиток комунікативних навичок (здатності їх використовувати); розвиток здатності усвідомлювати себе та сприймати однолітків як суб'єктів спілкування; формування емоційно-позитивного сприйняття однолітків; формування потреби в спілкуванні (діловому, особистісному, пізнавальному); формування у

дітей соціальних уявлень, усвідомлення та відтворення в ігровій формі соціальних стосунків, вдосконалення навичок культури спілкування.

5. Розроблено роботу з корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР в умовах ЗДО, що передбачає визначення її взаємозв'язків та елементів, а саме: суб'єктів корекційного процесу, принципів корекційної роботи, використання методів діагностики, етапів корекційної роботи (підготовчого, діагностичного, корекційного, підсумкового).

6. Запропоновано систему роботи практичного психолога з корекції комунікативної діяльності дітей із ЗПР старшого дошкільного віку, що містить: програму психологічної корекції для дітей із ЗПР, освітню роботу з батьками. Проведено її експериментальну перевірку в умовах ЗДО у груповій формі та на індивідуальних заняттях. За результатами впровадження програми психологічної корекції визначено, що кількість дітей із ЗПР експериментальної групи, які підвищили рівень спілкування, збільшилась на 26,7% у порівнянні з результатами обстеження дітей контрольної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастасова Н. М., Мозохіна О. В., Андрєєва А. Є. Корекція мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗПР засобами терапії піском. Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами: матеріали до V Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 17-18 травня 2021 р. Київ, 2021. С. 11-17.
2. Базисний компонент мовленнєвої освіти дошкільника / за ред. О. Л. Кононко. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Київ: Видавничий дім «Слово», 2001. С. 5-57.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., та ін. К.: Видавництво, 2012. 26 с.
4. Богуш А. М, Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика / за ред. А. М. Богуш. К.: Вища школа, 2007. 542 с.
5. Богуш А. М. Мовленнєве спілкування як лінгводидактична проблема: навчально-методичний посібник. Одеса, 2006. 176 с.
6. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Х.: Ранок, 2012. 234 с.
7. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. К.: Видавничий дім «Слово», 2004. 374 с.
8. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. К.: Видавничий центр "Академія", 2006. 256 с.
9. Горєцька О. В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Бердянськ, 2009. 267 с.
10. Гуменюк О. Комунікативний формат спілкування як активізація інформаційно-освітнього обміну. Вітакультурний млин. 2005. №1. С. 17-21.
11. Гуменюк О. Освітнє спілкування як інформаційний, діловий, психосмисловий і самосенсовий різновиди обміну: (Система модульно- розвив. навчання). Психологія і суспільство. 2005. № 3. С. 73-94.
12. Карасьова К. В. Розвиток комунікативних функцій дошкільників у процесі творчих ігор: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2008. 19 с.

13. Кириленко В. В. Психологические условия повышения эффективности информационной функции общения дошкольников. автореферат ... канд.. психол. наук. К., 1991. 23 с.

14. Козирєв М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 201-211.

15. Кондукова С. В. Шеремет М. К. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології / С. В. Кондукова, М. К. Шеремет. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія:36. наукових праць. Випуск 27. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. С. 5-7.

16. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія. Київ, 2000. 336 с.

17. Крутій К.Л. Методика проведення індивідуальних занять із мовленнєвопасивними дітьми дошкільного віку. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС Лтд», 2003. 320 с.

18. Кульчицька О.І. Психологічні особливості дітей дошкільного віку. Обдарована дитина. 2004. № 7. С.14-25.

19. Ладивір С.О., Стадник Г.А. Розвиток пізнавальної активності дітей у процесі їхнього спілкування з батьками. Психологія. К.: Рад. школа, 1990. Вип. 34. С. 53-59.

20. Лисина М.И., Капчеля Г.И. Общение со взрослыми и психическая подготовка детей к школе. Кишинев: Штинца, 1987. 136 с.

21. Логопедія: підручник / за ред. М. К. Шеремет. Вид. 3-тє, перероб. та доповн. К.: Видавничий дім «Слово», 2015. 776 с.

22. Малюга Н.М. Комунікативний процес як психологічна операція. Нова філологія. 2005. Вип. 3(23). С. 242-250.

23. Мамічева О.В. Сучасні підходи до вивчення ролі спілкування у розвитку особистості з порушенням зору. Науковий часопис Національного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 24 (19). К., 2013. С. 279-284.

24. Мамічева О.В., Кащєєва Ю.В. Психологічні особливості мотиваційного компоненту комунікативної діяльності дітей дошкільного віку з

мовленнєвими та інтелектуальними вадами. Вісник Одеського Національного університету імені І. І. Мечникова. Психологія. Том 21. Випуск 25. Частина 1, 2014. С. 216-221.

25. Мамічева О.В., Кордонець В.В., Боброва Г.Ю. Особливості комунікативної функції мовлення молодших школярів, які розвиваються відповідно норми та із затримкою психічного розвитку. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 1 (13) – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2016. Р. 45- 54.

26. Мамічева О.В., Попова О.М. Значення вербальних та невербальних засобів спілкування у розвитку дитини з психофізичними порушеннями. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Випуск 21. / За ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець- Подільський: ПП Мошинський В.С., 2013. С. 102-108.

27. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: наук.-метод. посіб. К.: КНТ, 2008. 256 с.

28. Мартиненко І.В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.08. Київ. 2017. 502 с.

29. Мартиненко І.В. Особливості мотиваційної готовності до школи дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Імідж сучасного педагога. 2005. № 6-7 (55-56). С. 35-38.

30. Марченко І. Засоби розвитку вербальної творчості у дошкільників із затримкою психічного розвитку. Дефектологія. 2004. №1. С. 37-39.

31. Марченко І.С. Сучасні логопедичні технології у подоланні мовленнєвих розладів у дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Логопедія. 2011. № 1. С. 41-44.

32. Махукова Т.В. Формування культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення засобами фразеологізмів: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.03. Корекційна педагогіка. К., 2012. 267 с.

33. Наказ Міністерства освіти і науки України № 665 від 01 червня 2013 року «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665729-13#Text>.

34. Омельченко І.М. Принципи та методи діагностики хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із затримкою психічного розвитку. Проблеми сучасної психології. Випуск 23. 2014. С. 463-472. URL: <http://problemps.at.ua/>.

35. Онищенко Г. Індивідуальна психологічна корекція. Основи практичної психології: підручник / Панок В. Г. [та ін.]; М-во освіти України. К., 1999. С. 283-286.

36. Пахомова Н. Г. Діагностика мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі : навч. метод. посібник. Вид. 2-ге, доповн. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2009. 107 с.

37. Пироженко Т.А. Развитие речевых способностей детей как результат формирования субъектного взаимоотношения со взрослыми и сверстниками. Психологія суб'єктивної активності особистості. К. 1993. С. 180-182.

38. Піроженко Т.О. Мовленнєве зростання дошкільника. К.: Грайлик, 1999. 40 с.

39. Піроженко Т.О. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень дитини. К.: Главник, 2005. 112 с.

40. Приходько Ю.А. Формирование положительного эмоционального отношения детей друг к другу в процессе совместной деятельности: дис.... канд. психол. наук. К., 1980. 225 с.

41. Приходько Ю.О., Юрченко І.В. Психологічний словник- довідник: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2012. 328 с.

42. Проскурняк О.І. Комунікативно-мовленнєвий розвиток розумово-відсталих дітей та підлітків: психологічний аспект. Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2012. Т. 17, Вип. 8. С. 141-148.

43. Проскурняк О.І. Роль психолога у формуванні комунікативної діяльності учнів з розумовою відсталістю. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 23. С. 375-379.

44. Різун В.В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.

45. Семенцова О. М. Корекційно-розвиваюча робота з питань формування нормативно-вікових форм спілкування з однолітками у дітей ЗПР. НАУКОВИЙ

ЧАСОПИС НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. № 16. С. 177-180.

46. Семенцова О. М. Функціональна модель процесу спілкування. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. Праць. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2009. № 1 (25). С. 104-108.

47. Семенцова О.М. Теоретичні уявлення про затримку психічного розвитку та визначення напрямків корекційної допомоги дітям. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 37: збірник наукових праць. М-во освіти і науки. Серія науки України. Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 110-119.

48. Семенцова О. М. Комунікативна діяльність та психологічний супровід її розвитку у дітей старшого дошкільного віку з ЗПР. Тиждень науки – 2010: зб. тез доп. щоріч. наук.-практ. конф. викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів, студентів ЗНТУ (Запоріжжя, 12-16 квітня 2010 р). В 4 т. Т. 4 / відп. ред. Ю. М. Внуков. Запоріжжя: ЗНТУ, 2010. С.96-98.

49. Семенцова О. М., Мацюта О. В. Особливості ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах навчального закладу. Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. [Електронний ресурс] / Редкол.: В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2018. С. 2467-2470.

50. Семенцова О. М. Психологічні особливості ситуативно-ділової форми спілкування з однолітками у дітей з ЗПР старшого дошкільного віку. Тиждень науки: тези доповідей наук.-техн. конф., 13-17 квітня 2009 р., Запоріжжя / відп. ред. Ю. М. Внуков. Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. Т. 3. С. 194- 195.

51. Семенцова О. М., Лосєва Н. П. Ефективна організація корекційно-розвивальної діяльності практичного психолога як фактор збереження психічного здоров'я дитини. Формування здоров'язберігаючого середовища – основна стратегія сучасного освітнього закладу (за результатами роботи сектора психологічного супроводу навчально-виховного процесу навчально-методичного центру управління освіти і науки Запорізької міської ради) / Укл.

О.Ф. Житова; За загальною редакцією Р.О. Романчук. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2006. С. 51-64.

52. Семенцова О. М. Психологічні особливості ситуативно-ділової форми спілкування з однолітками дітей з ЗПР старшого дошкільного віку / О.М. Семенцова. Фаховий збірник ВАК України «Актуальні проблеми психології» Т.1. : «Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія» Ч. 21-22 / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, 2008. С. 194-198.

53. Семенцова О.М. Комунікативна діяльність та психологічний супровід її розвитку у дітей старшого дошкільного віку з ЗПР. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України «Актуальні проблеми психології у 12 томах / За ред. проф. С.Д. Максименка. Т. 4. Вип. 6. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010, С. 169-176.

54. Синьов В. М. Методологія та теорія досліджень в галузі дефектології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2010. Вип. 15. С. 7-9.

55. Смольникова Г. Важливо зрозуміти одне одного. Дошкільне виховання. 2006. № 11. С.14-15.

56. Соботович Е. Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции: учебно-методическое. Киев: ИСИО, 1995. 202 с.

57. Соботович Е. Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования: науч. метод. пособие. К.: ІЗНМ, 1997. 44 с.

58. Соколова Г. Основні напрями розвитку лексико-семантичної сторони мовлення у старших дошкільників із затримкою психічного розвитку. Вісник ОНУ. 2006. Том 11. Випуск 11. С. 60-67.

59. Спілкування й оптимізація спільної діяльності / Під ред. Андрєєвої Г.М., Яноушека Я. М.: МГУ, 1987.

60. Спеціальна психологія. У питаннях і відповідях: навчальний посібник / укл. О. В. Чепка – Умань : ВПЦ «Візаві», 2016 – 104 с.

61. Терещук Р. К. Общение и избирательные взаимоотношения дошкольников: книга для педагогов и психологов. Кишинев: Штинца, 1989. 102 с.

62. Тищенко В. В., Рібцун Ю. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам. К.: Літера ЛТД, 2006. 128 с.
63. Трофименко Л. І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.03. 2004. 20 с.
64. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування: навч. посібник для вузів. К.: Центр навч. літератури, 2005. 336с.
65. Філоненко М.М. Психологія спілкування: підручник для вузів. К.: Центр навч. літ., 2008. 224 с.
66. Фомічова, Л.І. Мова, мовлення та когнітивні процеси на ранніх етапах корекційного впливу. Актуальні питання сурдопедагогіки: збірник наукових праць. Київ : НПУ, 2003. С. 196-207.
67. Харченко В. Готовності до спілкування як чинник успішної діяльності особистості. Психолог. 2008. № 6. С. 9-11.
68. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: навч. посібник для вузів. К.: Професіонал, 2007. 464 с.
69. Шапар А.В. Сучасний тлумачний словник. Х.: Прапор, 2005. 640 с.
70. Шеремет М.К. Актуальні проблеми спеціальної освіти. Науковий часопис: зб. наукових праць. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. № 7. С. 79-81.
71. Шеремет М.К., Боряк О.В. Корекція просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією : навч метод. посіб. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 192 с.
72. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії): навч. посібник. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. 60 с.
73. Lasswell H. The Structure and Function of Communication in Society. The Process and Effects of Mass Communication. Ed/ Wilbur Schramm and Donald F. Roberts Rev. ed. Urbana: University of Illinois Press, 1971. P.84-99.
74. Shannon C., Weaver W. The Mathematical Theory of Communication / Urbana: University of Illinois Press, 1969.
75. Wetherby AM. Ontogeny of communicative functions in autism. J Autism Dev Disord. 1986 Sep;16(3):295-316. doi: 10.1007/BF01531661. PMID: 3558289.

76. James Law, Penny Levickis, Isabel R. Rodríguez-Ortiz, Ana Matic, Rena Lyons, Camille Messarra, Edith Kouba Hreich, Margarita Stankova, Working with the parents and families of children with developmental language disorders: An international perspective, *Journal of Communication Disorders*, Volume 82, 2019, 105922, ISSN 0021-9924, <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2019.105922>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0021992418302296>).